

Həmidə Əlirza qızı Ouliveva⁹¹
RZAQULU XAN HİDAYƏTİN QƏZƏLLƏRİNİN
ÜSLUBUNA BİR BAXIŞ

Giriş. Görkəmli İran şairi, ədəbiyyatşünası, dövlət xadimi və ictimai xadim, təzkirə yaradıcılığının əsasını qoyanlardan biri olan Rzaqulu xan Hidayət 1215-ci (1800) ildə Tehrandan anadan olmuşdur. Onlar Damğan şəhərinin yaxınlığında yerləşən Kələnə qəsəbəsində yaşamış, uzun müddət Qacarlar sülaləsi ilə sıx əlaqələri olmuşdur. Ailə Qacarlar sülaləsinin qatı tərəfdarlarından idi.

Anasının vəfatından həddindən artıq təsirlənən kiçik Rzaqulu onun ölümündən sonra şeir yazmağa başlayır. Şirazda təhsilini başa vurduqdan sonra bir fars general-qubernatorun yanında işə başlayır. Onun yüksəlməsində həmin qubernatorun böyük rolu olmuşdur. İlk şeirlərində Çakər (qul, kölə, qulluqçu, xidmətçi, nöqər, bəndə) təxəllüslərindən istifadə edən gənc şair, daha sonra Hidayət (doğru yol, düz yol, haqq yol) təxəllüsünü götürür.

1829-cu ildə Fətəli şah Şiraza gələrkən 29 yaşlı Hidayət onun qarşısında bir neçə şeirini oxuyur və şaha həsr etdiyi bir qəsidəsini də ona təqdim edir. Şah ona “Xan” rütbəsi verərək, sarayda Əmirəşşüara (şairlər başçısı) vəzifəsinə təyin edir. Lakin Rzaqulu xan həmin vaxtlar ağır xəstə olduğu üçün Tehrana gedə bilmir. Sonralar Məhəmməd və Nəsrəddin şah tərəfindən şahzadələrə təhsil vermək əmri aldığından o dövrdə “Lələbaşı” ləqəbi ilə tanınır. 1851-ci ildə Nəsrəddin şah onu yenidən xidmətə çağıraraq Xarəzmə səfir göndərir. Bir qədər sonra isə Rzaqulu xan əvvəlcə Maarif Nazirinin müavini, sonra isə yeni yaradılmış Darülfünuna müdir təyin edilir. O, 15 ilə yaxın orada çalışdıqdan sonra Azərbaycan valisi Müzəffərəddin Mirzənin hamisi kimi Təbrizə gedir. Mərhəməti, gözəl əxlaqı və hazırcavablığı ilə tanınan Rzaqulu xan Hidayət Müzəffərəddin Mirzə on səkkiz yaşına çatandan sonra Tehrana dönür və 71 yaşında orada vəfat edir [8].

Hidayətin qəzəllərinin üslubuna bir baxış

Rzaqulu xan Hidayətin yaşadığı dövr Qacarlar sülaləsinin (Fətəli Şah – Nəsirəddin Şah) hökmranlığı dövrünə təsadüf edir. O, fars poeziyasının saflığı uğrunda mübarizə apararaq, onu yad təsir və ünsürlərdən təmizləməyə və qorumağa çalışan, keçmiş dövrlərin ənənəvi üslubunu təbliğ edən “Bazgəşt-e ədəbi” – “Ədəbi qayıdış hərəkatı”nın fəal üzvlərindən biri olmuşdur.

Fətəli şah dövründə Tehrandan yeganə ədəbi mərkəz Xaqan Dərnəyi idi. Fətəli şah, Mahmud Qəznəvinin ənənəsini davam etdirərək kənardan şairləri saraya toplayaraq möhtəşəm şairlər birliyi yaratmışdı. Şair Rzaqulu xan Hidayət belə bir mühitdə yetişdiyindən şairin yaradıcılığında dövrünün bir çox şairləri kimi ədəbi qayıdış meylləri öz əksini tapır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, şairin zəngin ədəbi irsinin böyük qismi, xüsusilə də şeirləri hələ də çap olunmamış qalmaqdadır.

Hidayətin “Məcməül-füsəha” əsərindən onun yeni hind şeir üslubundan qədim İran şeir üslubuna keçmək uğrunda ideyaları öz əksini tapır ki, bu da onun qeyd etdiyimiz ədəbi dönüşü dəstəklədiyini göstərir [6, s. 9-10]. Əsərdə Hidayət şeiri intellektual, linqvistik və ədəbi müstəvidə tənqid və təhlil edir.

Rzaqulu xan Hidayətin qəzəllərini hələ redaktə və nəşr olunmamış, müəlliflər bu şairin qəzəllərinin islahına on minə yaxın beyt sərf etmişlər. Rzaqulu xan Hidayətin lirik şeirlərinin bəzi misralarında Mövlana, Sədi, Sənai, Məsud Səəd Salman və Buxarinin şeir ruhundan təsirləndiyi görünür. Şair özü də əsərlərində bunu qeyd edir. Hidayətin “Riyazül-məhbibin”, “Səmsül-həqayıq” və “Hidayətnamə” adlı üç əsəri Mövlana və onun ədəbi yaradıcılığına həsr edilmişdir. O, hətta bir qəzəlinin aşağıdakı beytində Mövlana'nın şeir yaradıcılığına münasibət bildirərək onun davamçısı olduğunu açıq-aydın bildirir:

عرض اقتفاست ما را به جلال دین هدایت

[4, s. 8] سخنان مولوی را من اگر جواب گویم

Bir beytində şair poetik qürurla özünü “ikinci Mövlana” kimi təqdim edir:

مولوی ثانویم بنده هدایت به سخن

[4, s. 11] نی هممکس مولوی و نه همه هم بنده شود

Rzaqulu xan Hidayət “Bəhrül-həqayıq” məsnəvisini Sənainin “Hədiqətül-həqiqət” əsərinin vəznə və kontekstində qələmə alaraq şeirində bu şairə də münasibət bildirmişdir:

در شعر سنایی دید وین شعر هدایت گفت

[4, s. 6] کلین نیز چو نظم او ماند به کتاب اندر

Rzaqulu xan Hidayət bir beytində öz qəzəlini Mövlana və Sədinin qəzəli hesab edir və qəsidəsində özünü Məsud Səəd Salman və Buxari kimi təqdim edir:

اندر غزل هدایت شمسی و سعیدی

[4, s. 7] زان سان که در قصاید مسعود و عمقی

Rzaqulu xan Hidayət əvvəlki şairlərin qəzəllərini bəzi misralarını öz qəzəlinə uyğunlaşdırmışdır, xüsusən də öz əsərlərində İraq üslubuna riayət etmiş, yer vermişdir. Məsələn, “Nə lazımdır” rədifə qəzəli Hafizin eyniadlı qəzəlini xatırladır:

ما را به حور و کوثر و عقی چه حاجت است

[4, s. 1] زین نغمان به نسیه فردا چه حاجت است

⁹¹ Bakı Dövlət Universiteti Şərqişünaslıq fakültəsinin magistrantı. mrrshemide_quliyeva@mail.ru

Hafizin qəzəli isə bu şəkildədir:

خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است

چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است [2, s. 33]

Rzaqulu xan Hidayət bəzən əvvəlki şairlərin bəzi misraları ilə kifayətlənir:

خنده و شادی است کار من که اندر وصل دوست

می ندارم دوست این نالیدن جان سوز را [4, s. 3]

Bu beyt Sədinin qəzəllərini xatırladır, sanki o, bu beyti Sədiyə cavab olaraq yazmışdır:

دوست میدارم من این نالیدن دلسوز را

تابه هر نوعی که باشد بگنرانم روز را [5, s. 844]

Bəzən Sənai kimi Hidayətın qəzəlləri də ideya baxımından İraq üslublu şairlərin baxışlarını əks etdirir.

یارب دگر چه دید آن کو تو را ندید

یارب دگر چه خواست آن کو تو را خواست [4, s. 5]

صد روح در او یخته از دامن کزته

صد روز برانگیخته از گوشه شیوش [3, s. 366]

هر که نشیند از تو او چه شنید

دیدهای که تو را ندید چه دید [1, s. 336]

Rzaqulu xan Hidayət özünün "Divan-e gəzəliyyat" əsərində əvvəlki dövr şairlərinin yolunu bilavasitə davam etdirmişdir. Sevdidi və nəzirə kimi misralar yazdığı şairlərdən Hafiz və Sədi haqqında fikirləri daha çoxdur.

Hidayətın bir sıra qəzəllərində məşuq əlçatmaz olsa da, bir çox qəzəllərində dünyəvi və əlçatandır.

چو شب سرمست گردد نیمشب در یاد ما افتد

به تنهایی خرامد مست و آید در مکان ما

میان بگشاید و بر بستر افتد مست و آشفته

ولیکن جز کنار و بوسه نبود در کنار ما [4, s. 3]

Lakin onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Hidayət bəzi qəzəllərində məşuqun vəslini, simurqun vəslindən daha ecazkar hesab edir.

ای درد تو درمان جان شیدا

وی وصل تو نایابتر ز عفا [4, s. 1]

Hidayətın bir sıra qəzəllərində aşiqin ümumi cəhətləri verildiyindən onun kişi və qadın olması aydın deyil:

حوری تو یا پری، بشری یا فرشتهای

کز هر چه در گمان گذرد زان گذشتهای

عقل مصوری تو و روح مجسمی

قلب منوری تو و نور سرشتهای [4, s. 1-2]

Hidayətın məhəbbət lirikasında bəzən gərçək, dünyəvi meyl də əks olunur:

از این پس خون نخواهد خورد دل در حسرت رویت

چرا باید که شبها تا سحر من در خیال تو

برو هر کس که میخواد دلت بنشان به پهلویت

نهم سر بر سر زانوی و غیری سر به زانویت [4, s. 1-2]

Qəzəlin sonunda sevgilisinin yanına getdiyindən işdən qovulur:

هدایت را اگر دل بعد از این بیشت کشد یارب

فتد از کار یایش تا نیارد آمدن سویت [4, s. 7]

Esqi vəsf etmək, aşiqin və məhəbbun cəhətlərini xatırlatmaq Hidayət lirikasında ən bariz xüsusiyyətlərdən biridir. Hidayətın cəmi 1133 qəzəldən 924 qəzəli, yəni qəzəllərin 82%-i məhəbbət mövzusunda.

Qovuşmaq ümidi və arzusu, hicran dərindən gilevlənmək, eşqin yolundakı maneə və iztirablardan bəhs etmək, rəqibin əlində inləyib qan içmək, məhəbb yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan aşiqin qəhrəmanlığı və s. mövzular onun məhəbbət lirikasında üstünlük təşkil edir.

Hidayət şeirlərindən birində eşq yolunun çətinliklərindən bəhs edərək, onu sonu bitməyən ağır, maneələrlə dolu yola bənzədir:

این ره گم گشته پایانش نیست

درد ما جز درد، درمانیش نیست [4, s. 1]

Rzaqulu xan Hidayət məşuqun daxili və zahiri xüsusiyyətlərini sadalayır:

کافری، مردمکشی، سنگین دلی است

دلبری، ساغرکشی، سیمین بری است

آتشین خویی، بهشتی، طلعتی است

طرفهتر کاندر بهشتش کوثری است [4, s. 2-3]

Rzaqulu xan Hidayətın dövrümüzə qədər gəlib çatmış 33 əsəri arasında onun 10-dan çox müstəqil əsərinin əsas mövzusu mistik mövzulardır. Ona görə də mistisizm və sufizm mövzusu Hidayətın poeziyasında üstünlük təşkil edir. Hidayətın yaradıcılığında mistik mövzular eşq mövzusundan sonra ikinci yerdədir. 1133 qəzəldən 107 qəzəl bu mövzuda yazılmışdır.

Hidayətın mistik qəzəllərində əsas kateqoriyalardan biri də tövhid mövzudur:

کس نینیم مابه غیر از او
وحده لا اله الا هو
مای ما نیز نفی باید کرد
زانکه در وحتش ننگجد مو
من نخواهم دگر به گفتن من
او بیاید همیگویم او [4, s. 1-3]

Hidayətın əqidəsinə görə, həqiqəti axtaran insan həqiqətə çatmaq üçün şəriət və təriqət yolu ilə getməlidir: از راه شریعت به طریقت سفری کن

تاراهیری جانب دربار حقیقت [4, s. 7]

Rzaqulu xan Hidayət bir çox qəzəllərində zahidləri pisləmiş, onların riyakarlığını tənqid etmişdir. 1133 qəzəldən 61-ndə, yəni qəzəllərinin 5%-ndə bu nəzərə çarır. O, zahidin qəlbini məhəbbətdən uzaq görür və onun əqidəsinə görə zahid sağlamlıq və əmin-amanlıq sahilini məhəbbət dənizindən üstün tutur:

زاهد و ساحل سامت و امن

ما و بحری که خود کنارش نیست [4, s. 7]

Rzaqulu xan Hidayət saray şairidir. Fətəli şah ona “Xan” rütbəsi verərək, sarayda Əmirəşşüara (şairlər başçısı) vəzifəsinə təyin edir. 1133 qəzəldən 41 qəzəl Qacar sarayının şah və əyanlarının mədhinə ayrılmışdır. Bu beytlərdə Fətəli şah, Nəsirəddin şah və Məhəmməd şah və s. şah və əyanların adlarına rast gəlmək olur.

شاهنشاه بزرگ محمد شه سترگ

کاو راز حق به خلق به معنی رسالت است

جز خدمت شهنشاه و فرزند او مرا

از هر چه شغل و کار به گیتی مالت است [4, s. 8-9]

Notica. Rzaqulu xan Hidayətın poeziyası, zəngin dili, canlı təsvirləri və hissi intensivliyi ilə tanınır. O, əsərlərində çox vaxt sevgi, rəhbərlik və təbii dünya kimi mövzuları araşdırır. Şair müasir ədəbiyyat texnikalarını tradisional fars poeziya formaları ilə birləşdirməkdəki bacarığı ilə tanınır. Rzaqulu xan Hidayətın poeziyasında, təbiət təsvirlərinə xüsusi yer ayrılmışdır. O, tez- tez təbiəti insan hissələri və təcrübələri ilə müqayisə edir. Məsələn bir beytdə sevgilini ay kimi təsvir edir və deyir ki: “Göyün sevgilisi ay gecəni daha gözəl edər”. Rzaqulu xan Hidayətın 50.000 beytlik divanı da əlimizə gəlib çatmışdır ki, burada şairin qəzəl və qəsidələri toplanmışdır. Şairin poeziyası çox zəngindir. Poeziyasında daha çox məhəbbət mövzusu üstünlük təşkil etsə də, görkəmli şair digər mövzularda da qələmini sınamışdır. Dövrün aktual problemlərinə əsərlərində xüsusi yer vermişdir. Ədəbiyyatşünaslıqda təzkirə müəllifi kimi tanınsa da, Hidayət qəzəl və qəsidələri ilə də İran ədəbiyyatında iz qoymuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. حقیقهالحقیقه و شریعهالطریقه، سنلی، ابوالمجد مجدودین آدم، 1383 تصحیح مدرس رضوی، چاپ ششم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
2. دیوان حافظ، 1368، با مجموعہ تعلیقات و حواشی علمه قرظینی، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
3. دیوان سنلی، سنلی، ابوالمجد مجدودین آدم، 1380، به سعی و اهتمام محمندی مدرس رضوی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات سنلی.
4. دیوان غزلیات، هدایت، رضاقلیخان، 1336-1340، به کوشش دکتر مظاهر مصفا، تهران: امیرکبیر.
5. کلیات سعدی، سعدی، مصلحالدین، 1366، تصحیح مرحوم محمدعلی فروغی، تهران: ققنون.
6. مجمعالفصحا، هدایت، رضاقلیخان، 1336-1340، به کوشش دکتر مظاهر مصفا، تهران: امیرکبیر.
7. Farsca- Azərbaycanca lüğət, Şərqi-Qərb, Bakı, 2007
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Rzaqulu_xan_Hidayət

Açar sözlər: Rzaqulu xan Hidayət, qəzəl, “Divane-ğəzəliyyat”, üslubi təhlil, qayıdış meylləri

Ключевые слова: Рзагулу хан Хидаят, газель, «Диване газалият», стилистический анализ, возвратные тенденции

Key words: Rzagulu Khan Hidayat, ghazal, "Divane ghazaliyyat", stylistic analysis, returning tendencies.

ВЗГЛЯД НА СТИЛЬ ГАЗАЛЕЙ РАЗАГУЛУ ХАНА ХИДАЯТА

Резюме

В статье со стилистической точки зрения анализируются газели Рзагулу хана Хидаята, выдающегося персидского поэта, тазкирахиста, историка и педагога. В исследовательской работе описательно исследуется интеллектуальный, языковой и литературный уровень газелей поэта. Для этого каждый из указанных уровней разбит на подгруппы. Выражение характеристик любви, любовника и возлюбленной, осуждение аскезы и борьба с лицемерием, восхваление царей, мистические рассуждения входят в подгруппы интеллектуального уровня.

В газелях поэта нашли отражение черты, основанные на иракском и хорасанском стилях. Однако в газелях Хидаята можно увидеть полную противоположность этому стилю. Язык и музыкальный стиль газелей поэта изучались различными лингвистическими способами. Примечателен также простой и понятный язык его газелей.

В газелях Хидаята особенно заметно, что аллегории отводится больше места, а метафоре – меньше. Тенденции литературного возвращения очень сильны в его газелях. В своих газелях поэт использовал имена предшествующих авторов, делал на них ссылки, выражал в своих произведениях влияние ряда выдающихся персидских поэтов.

AN OVERVIEW OF THE STYLE OF RZAGULU KHAN HİDAYAT'S GHAZALS

Summary

In the article, the ghazals of Rzagulu Khan Hidayat, a prominent Persian poet, tazkirahist, historian, and pedagogue, are analyzed from a stylistic point of view. In the research work, the intellectual, linguistic and literary level of the poet's ghazals is investigated descriptively. For this purpose, each of the mentioned levels is divided into subgroups. Expression of the characteristics of love, lover and beloved, condemnation of asceticism and fight against hypocrisy, praise of kings, mystical discussions are included in the subgroups of the intellectual level.

In the poet's ghazals, features based on Iraqi and Khorasan styles are reflected. However, it is possible to see the complete opposite of this style in Hidayat's ghazals. The language and musical style of the poet's ghazals have been studied in various linguistic ways. The simple and understandable language of his ghazals is also noteworthy.

In Hidayat's ghazals, it is especially noticeable that allegory is given more space and metaphor is less. The tendencies of literary return are very strong in his ghazals. In his ghazals, the poet used the names of previous authors, made references to them, and expressed the influence of a number of prominent Persian poets in his works.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova